

schept ruimte voor filosofische en ethische deliberaties over de wijze waarop leven en werk in het algemeen, en dat van De Beauvoir in het bijzonder, met elkaar (zouden moeten) samenhangen. Zo ligt het voor de hand dat Vintges, op grond van haar conclusie, een amendering van De Beauvoirs filosofie had voorgesteld, waarin meer aandacht zou zijn voor de werkingen van het onbewuste, en dus voor de slechts relatieve maakbaarheid van elk menselijk leven. Vintges gaat echter deze, door haar zelf in het leven geroepen, uitdaging tot een interne ethische kritiek op het project Simone de Beauvoir niet aan. En zo ontzegt ze zich ook de kans, via die amendering, De Beauvoir als het ware tegen zichzelf in bescherming te nemen. Want een ethiek die rekening houdt met het onbewuste, relativeert de strenge morele eis, die ook De Beauvoir aan zichzelf stelde, dat leven en leer 'met elkaar in overeenstemming' moeten zijn. Niet alleen is dat wellicht voor elk mens te veel gevraagd - het zou zelfs wel eens een ethisch verwerpelijke opdracht kunnen zijn: 'ooit een volmaakt mens ontmoet? En... beviel het?'

Het moge duidelijk zijn: door consequent een eigen en radicale stellingname over de onafhankelijkheid en waarde van De Beauvoirs denken uit te werken, verleidt Vintges' betoog tot instemming. Maar het daagt ook uit tot discussie over verschillende actuele filosofische problemen. Mij heeft het althans flink aan het denken gezet over zo'n 'ouderwets', maar toch nog steeds prikkelend thema als dat van de verhouding tussen het leven en de leer.

DENKEN ALS CREATIE

Jeroen Onstenk

Recensie van : G. Deleuze/F. Guattari, Qu'est-ce que la philosophie?. Minuit Parijs 1991, 85 pp.; G. Deleuze, Het denken in plooiën geschikt. Kok Agora, Kampen 1992. (Vertaald door Monique Scheepers.)

Gilles Deleuze is (samen met Felix Guattari) bekend geworden als een politieke denker, die zich bezig hield met macht en verlangen. De aandacht was hierbij vooral gericht op *L'Anti-Oedipe* (1972), *Mille Plateaux* (1980) en studies over Nietzsche en Kafka. Minder op de voorgrond kwam het feit dat dit politieke denken stevig geworteld is in een langdurige activiteit als 'echte' filosoof. Zijn filosofische ontwikkelingslijn zou daarbij achterwaarts getrokken kunnen worden: vertrokken bij Bergson, komt hij via Nietzsche uiteindelijk aan bij Spinoza en Leibniz. Deze filosofen worden daarbij niet zozeer geïnterpreteerd, maar gereconstrueerd en opnieuw gekoppeld aan actuele problemen en beelden van het denken. Deleuze ziet zijn studies als een vorm van portretkunst: reconstructie van de figuur met andere middelen. Middels een tegelijk nauwgezet en selectief lezen van het werk van genoemde filosofen wordt een eigen weg in de filosofie getrokken, die een alternatief vormt voor zowel de hegeliaans/marxistische als de Husserl/Heidegger hoofdstroom in de (Franse) filosofie en cultuurkritiek. Het werk van Deleuze wordt gekenmerkt door een hechte constructie en grote nadruk op een immanente analyse van concepten. Overeenkomstig het rhizomatisch beeld van het denken gaat het hem om het netwerk van verbindingen en koppelingen tussen uiteenlopende elementen. Zijn betoog verspringt voortdurend over de gehele span-

wijde van de dragende constructie en de voorbeelden en concepten die de constructie bevolken.

Het is dan ook jammer dat recente vertalingen van Deleuze uitsluitend interviews betreffen. Na het in 1991 verschenen *Dialogen* (samen met Claire Parnet en oorspronkelijk uit 1977), zijn nu uit het interviewboek *Pourparlers, Conversations 1972-1990* drie gesprekken vertaald, aangevuld met een voorwoord van de vertaalster en een kort fragment over Spinoza, en verschenen onder de titel *Het denken in plooiën geschikt* (afgekort DiP). Interviews hebben het voordeel dat de auteur vaak duidelijk en compact spreekt, meer uitlegt en voorbeelden zoekt. Een aantal belangrijke begrippen en fascinaties van Deleuze komen zo goed voor het voetlicht. Het nadeel is dat de richting sterk gestuurd wordt door de gestelde vragen, hetgeen leidt tot afdwalingen. Er wordt soms van de hak op de tak gesprongen, en de spreker krijgt de gelegenheid zich uit de voeten te maken voor hij door zijn uitspraak kan worden achterhaald. Zo ziet Deleuze weinig in een publieke rol van de intellectueel als opinie-leverancier, maar staat een van de interviews vol met dergelijke opinies, over Nieuw-Caledonië, over aids, de ontwikkeling van het tennis en - mening der meningen - over de spelletjesrage op TV. Hoewel er rake observaties bij zijn, is het toch de vraag of dit de manier is waarop de filosofie zich moet voeden met concrete gebeurtenissen en conceptueel moet inspeelen op "werkelijke problemen".

De wijze waarop het denken betrokken is op werkelijke problemen staat centraal in *Qu'est-ce que la philosophie?* (afgekort QP), voor het eerst in tien jaar weer een werk geschreven in samenwerking met Guattari. Het boek gaat over de basiselementen van de filosofie als creatie en de

verhouding van filosofische concepten tot kunst en wetenschap. Filosofie, kunst en wetenschap worden beschreven als drie strategieën van het brein om zich met de chaos van het leven uiteen te zetten. In de van D&G bekende combinatie van een sterke structuur en een inhoud die kriskras door de gehele filosofie loopt, wordt een tegelijk vertrouwde en radicale invulling van filosofie gegeven. De auteurs zijn niet geïnteresseerd in de opeenvolging van ideeën op zich, maar in het mechanisme van de productie van concepten. Het boek loopt dan ook niet uit op een ideeëngeschiedenis, al wagen D&G zich wel aan beschouwingen over de verwantschap tussen de antieke filosofie en de Griekse stadstaat (met zijn uitvinding van de rivaliteit-in-vriendschap) of tussen de moderne filosofie en het kapitalisme.

Filosofie is volgens D&G geen reflectie, geen contemplatie en al helemaal geen communicatie. "Filosofie streeft niet naar consensus." Filosofie is een specifieke praktijk met eigen regels en kenmerken. Het gaat niet om het vertellen van verhalen à la Rorty, hoewel je zou kunnen zeggen dat het wel de creatie van een bepaald type vocabulaire is. Een filosoof is in de optiek van Deleuze in de allereerste plaats een schepper van concepten. "Filosofie is op zich creatief of zelfs revolutionair, voorzover zij doorgaat nieuwe concepten te creëren. De enige voorwaarde is dat ze een noodzakelijkheid hebben, maar ook een eigenaardigheid, en zij hebben die in de mate waarin zij het antwoord geven op echte problemen." (DiP, 35) Die problemen betreffen de mate waarin het denken greep wil krijgen op de chaos van het leven op een actieve, affirmerende en constructieve manier.

Filosofie wordt gekenmerkt door immanentie, in tegenstelling tot de transcen-

dente orde van de religie of de wijsheid. Het voornaamste probleem van de filosofie is om een consistente, en tegelijk open constructie te bereiken, waarin het denken overeind blijft zonder het oneindige waarin het denken duikt te verliezen. Het denken kan niet transcendent gefundeerd worden. De grote voorliefde van D&G voor Spinoza, de "prins der filosofen", ligt precies in het feit dat hij als geen ander een immanente filosofie heeft ontwikkeld en geen enkel compromis heeft gesloten met de transcendentie. Constructies als Cogito, monade, Geest, Idee, maar ook de klassenstrijd, de Übermensch, de eeuwige terugkeer, macht, de Ander, het Ik, het Verlangen of de Wil zijn in de eerste plaats schepingen, die weliswaar voortbouwen op andere concepten of op ervaringen, maar alleen filosofie zijn voorzover ze immanent in zichzelf gefundeerd zijn en zelfstandig overeind blijven.

De voornaamste werktuigen van de filosofie zijn concepten en wat men zou kunnen betitelen als preconcepten: het immanentieplan. Voor D&G begint filosofie met het traceren van een immanentieplan, een soort voor-filosofische afbakening die de filosoof moet maken voor hij überhaupt met filosoferen kan beginnen. Het immanentieplan kan gezien worden als een intuïtieve conceptie van het denken, een beeld van het denken waarbinnen vervolgens concepten kunnen worden gelokaliseerd. Het plan is geen gegeven, maar verandert steeds opnieuw van karakter. In zekere zin verandert iedere grote filosoof het denken door een nieuw immanentieplan te trekken. "Er zijn geen twee grote filosofen op hetzelfde plan." (QP, 52) De Grieken zijn de eerste filosofen omdat zij met de Logos voor het eerst een immanent beeld van het denken scheppen. Sinds Descartes wordt het immanentieplan in de eerste plaats op-

gevat als een bewustzijnsveld, waarbinnen het Ik zich kan bewegen. Deleuze is echter geen 'kritische' filosoof en ziet geen eenduidige vooruitgang in de wetenschap of filosofie, maar alleen wisselende constellaties waarbij oude concepten weer nieuwe betekenis kunnen krijgen. Voorzover ze zich met vergelijkbare problemen bezig houden, zijn alle filosofen tijdgenoten. Zo is Deleuze sterk gefascineerd door het aan Leibniz en de barok ontleende begrip 'plooi' als immanentieplan en beeld van het denken. Dat beeld is buitengewoon actueel, omdat wij, net als Leibniz, staan voor een crisis van het heersende beeld van het denken, waarbij de transcendentie (toen die van God en nu die van het subject) centraal staat. "Alles plooit zich, ontplooit zich en plooit zich weer opnieuw bij Leibniz." (DiP, 62) "De wereld is dus geplooid in elke ziel, maar verschillend, aangezien er een klein hoekje van de plooi verlicht is. Op het eerste gezicht een zeer vreemde opvatting. Maar zoals altijd in de filosofie betreft het een concrete situatie." Deleuze doelt op het barokke interieur met zijn afwezigheid van vensters, zijn indirecte verlichting en zijn overdadig bewerkte interieurs, waarin, net als in de schilderijen van El Greco of de beeldhouwwerken van Bernini de plooi tot in het oneindige wordt verheven.

Het immanentieplan vormt het veld waarbinnen concepten en conceptuele personages hun oneindige bogen kunnen trekken. De filosofie brengt de compartimenten binnen het vlak in kaart, verkent de verschillende plooiën in het oppervlak. Naast concepten maakt de filosoof gebruik van andere structurele elementen in de constructie van het denken. De relatie tussen immanentieplan en concepten wordt onderhouden door 'conceptuele personages': de idioot van Descartes, Socrates bij Plato of

de schizofreen bij D&G (in *L'Anti-Oedipe*) zelf. Conceptuele personages dragen bij aan de constructie van immanentieplan en concepten. Zo heeft Nietzsche diverse sympathieke (Dionysos, Zarathustra) en antipathieke (Christus, de priester, Socrates) personages uitgevonden, die de relatie leggen tussen het door hem afgebakende immanentieveld (de wil tot macht; de eeuwige wederkeer) en concepten als waarde, krachten, leven, worden of slecht geweten. (QP, 63)

Percept en affect

Filosofie is overigens slechts één van de manieren waarop het denken de chaos van de wereld tegemoet treedt. Ook kunst en wetenschap zijn hierop gericht, maar zij doen dat met andere middelen. "Het echte object van de wetenschap is het creëren van functies, het echte object van de kunst is het creëren van waarneembare conglomeraten en het object van de filosofie is het creëren van concepten." (DiP, 15) De functie bepaalt het referentiesysteem, de insnede die een wetenschap maakt in de chaos van de wereld, de manier waarop de wetenschap zich met de wereld uiteenzet. De kunst produceert composities van affecten en percepten. In alle gevallen hebben we van doen met zelf-referentiële systemen. "De kunst denkt zeker niet minder dan de filosofie, maar niet door middel van concepten, maar door middel van percepten en affecten." (QP, 64) Een kunstwerk is alleen een kunstwerk als het gaat om een compositie die 'overeind blijft'. Het verschil tussen kunst en het tekenen van een kind of het schrijven van een schizofreen is het op zichzelf kunnen bestaan van het kunstwerk, het niet opgesloten raken in de beweging waar het deel van uitmaakt. Centraal is de compositie die niet is samengesteld uit directe waarnemingen en gevoe-

lens, maar uit blokken van ervaringen: verzelfstandigde gevoelens en waarnemingen, die langer kunnen bestaan dan degene die ze ervaart. Affecten zijn niet zo zeer gevoelens, maar "wordingen die degene die er doorheen gaat overstelpen (hij wordt anders)." (DiP, 35) Het gaat om een open, actieve beweging, die in die zin noodzakelijk is dat het zijn oorzaak in zichzelf opneemt. Nietzsche spreekt in dit verband over affirmatie, Spinoza over de actieve, positieve affecten van het plezier.

Filosofie, kunst en wetenschap worden gekenmerkt door verschillende manieren om het oneindige en de chaos te doorsnijden. De filosoof brengt de variaties in kaart op het immanentieplan, de wetenschapper de variabelen in het referentieveld en de kunstenaar de variëteiten van waarneming en gevoelens op het vlak van de anorganische compositie. (QP, 190) Zo is Deleuze mateloos geïnteresseerd in de parallel tussen de film en een opvatting waarin denken gedacht wordt als beweging (Bergson). Met de film beweegt het beeld, in de tijd en in de ruimte, in principe ook buiten het verhaal. Daarmee wordt een nieuwe werkelijkheid zichtbaar, die ook consequenties heeft (moet hebben) voor het denken. En zoals in *L'Anti-Oedipe* duidelijk naar voren kwam, heeft ook de moderne natuurwetenschap, zoals de chaosbiologie, een belangrijke invloed op het beeld van het denken, zonder de noodzaak voor een eigen concept overbodig te maken.

De politiek van het denken

Deleuze is eerder een premoderne dan een postmoderne denker. Zijn geschriften maken een uitgesproken 'vrolijke' indruk, tonen geen zorg om het verlies aan betekenis, maar richten zich op de creatie van betekenis. Uitgangspunt is een op creatie,

verlangen en het leven gerichte, vitalistische benadering. "Alles wat ik geschreven heb was vitalistisch, althans dat hoop ik, en vormde een theorie van de tekens en de gebeurtenis." (DiP, 45) Deleuze heeft weinig angst voor het 'grote verhaal', zij het dat hij er een bijzondere invulling aan geeft. De nadruk ligt op variatie, combinatie, differentie. Het denken is een oneindige verzameling steeds weer nieuwe en zich opnieuw (ont)plooiende concepten, functies, percepten en affecten. De universele geschiedenis en de creatieve gebeurtenis zijn bij Deleuze geen tegenstelling, maar in elkaar verweerd.

Centraal staat nog steeds de aansporing tot handelen, een ethiek, een handleiding tot verlangen en rhizomatisch denken. Het gaat er ook in de filosofie om het leven te laten stromen. Maar waar in de wilde jaren van *L'Anti-Oedipe* en *Mille Plateaux* vooral het lichaam en de de- en reterritorialiserende stromen van het verlangen centraal stonden, loopt *Qu'est-ce que la philosophie?* uit op de schijnbaar contemplatieve figuur van het brein, dat in kunst, wetenschap en filosofie de chaos van het leven weerstaat en affirmeert. Maar het gaat nog steeds om het denken als gebeurtenis, om de creatie als positieve, actieve ingreep. "Creatie is het uitstippelen van onze weg tussen onmogelijkheden." (DiP, 30) Filosofie kan gezien worden als een geheel van deterritorialisatie (het construeren van een nieuw immanentieplan) en reterritorialisatie (de ontwikkeling van concepten). Wetenschap, filosofie en kunst zijn verschillende wegen die openstaan om "enige orde te brengen in de chaos" (QP, 189), niet door zich ertegen te beschermen, maar door er "in te duiken" en een eigen plan te trekken.

OVER INTERPRETATIE

Hans van Driel

Recensie van: Umberto Eco, Over Interpretatie. Met bijdragen van Richard Rorty, Jonathan Culler en Christine Brooke-Rose. Kok Agora, Kampen 1992.

Mogen we er maar op los interpreteren of zijn er grenzen te stellen? En als er grenzen zijn aan interpreteren, waar moeten deze dan worden gelegd? Over deze vragen handelen de drie *Tanner Lectures* uit 1990 die werden uitgesproken door Umberto Eco, vanaf 1975 hoogleraar semiotiek in Bologna en auteur van twee internationale bestsellers: *De naam van de roos* en *De slinger van Foucault*. Met name zijn succes als romanschrijver heeft Eco voor uitgever ook als beoefenaar van de wetenschap interessant gemaakt. In Nederland zijn onder meer verschenen *De structuur van de slechte smaak* uit 1988 (een analyse van de massacultuur), *Lector in fabula* uit 1989 (over de rol van de lezer bij het ontstaan van tekstinterpretaties) en *Wat spiegels betreft* uit 1991 (een bloemlezing van teksten over het belang van de semiotiek). Hieraan kan nu *Over interpretatie* worden toegevoegd. Het boek is de neerslag van een openbaar debat, een van de redenen waarom het zo leesbaar is, lijkt me. De drie lezingen van Eco worden door drie mensen becommentarieerd, gevolgd door een nawoord van Eco zelf. Twee commentaren zijn zinnig, namelijk die van de filosoof Richard Rorty en de literatuurwetenschapper Jonathan Culler. De reactie van Christine Brooke-Rose, tot voor kort hoogleraar literatuurwetenschap in Parijs, is misplaatst - wat ook blijkt uit de uitermate korte, welhaast beleefde reactie van Eco en uit het feit dat in het voorwoord aan haar nauwelijks aandacht wordt besteed. Haar